

1. Předmluva

§ 1.1. Publikace *Přehled vývoje jihoslovanských spisovných jazyků (od 9. do počátku 19. století)* vznikla jako výsledek projektu OP VK *Filozofická fakulta jako pracoviště excelentního vzdělávání: Komplexní inovace studijních oborů a programů na FF MU s ohledem na požadavky znalostní ekonomiky (FIFA)*. Je určena především studentům bakalářského studia balkanistiky (předměty *Historický vývoj bulharštiny a makedonštiny* a *Historický vývoj srbštiny a chorvatštiny*) a magisterského studia pěti jihoslovanských filologií, filologicko-areálových studií a slavistiky (předmět *Přehled vývoje jihoslovanských spisovných jazyků*), pro něž jsou výše uvedené předměty primárně určeny. Cílem výše uvedených předmětů je uvést studenty slavistických a balkanistických oborů nabízených Ústavem slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně do složité problematiky procesů standardizace současných spisovných jazyků, které se odehrávaly v jihoslovanském prostředí. Tyto procesy neměly svou vrcholnou fázi pouze v devatenáctém století v souvislosti s vytvářením moderního národního vědomí (nejen) u jižních Slovanů, ale přes nejrůznější peripetie a „slepé uličky“ či jinak neproduktivní odbočky (které byly většinou způsobeny extralingvistickými faktory) probíhala jazyková emancipace (mnohdy ruku v ruce s emancipací národní) i ve století dvacátém (makedonština, bosenština) či dokonce jedenadvacátém (černoštinina).

Charakteristickým jevem byl pro jihoslovanskou oblast rozpor v potenciálním (zamýšleném) a reálném teritoriálním rozsahu standardizovaného jazyka, který byl výrazně ovlivněn, tj. v zásadě vždy zúžen omezujícími historicko-politickými, etno-kulturními, náboženskými a konkurenčními národně-integračními aspekty. Ideologové národních společenství, která nacionálně i jazykově zamýšleli šířeji než v rozsahu, jaký se jim nakonec podařil politicky uskutečnit (primárně Srbové a Bulhaři, ale de facto i Chorvati nebo sekundárně pak Makedonci), ve svých nacionálně-ideologických diskurzích tyto vnější okolnosti často označují jako „osudové“ (důsledky berlínského kongresu 1878, balkánských válek 1912–13, první světové války 1914–18 aj.). Tyto nenaplněné národně-integrační cíle či nereálné až mytologizované nacionalistické představy se rovněž promítají do interpretace minulosti, a to i toho nejstaršího období spojeného s počátky systematického pěstování slovanského písemnictví a vzdělávání na slovanském jihu; takto dochází čas od času k nastolování otázky etnicity cyrilometodějského jazyka, ale i pozdějších písemných památek – jde

o jazyk slovanský? staroslověnský? starobulharský? staromakedonský? obecně slovanský? církevněslovanský? Patří tedy všem stejně, nebo někomu přece jen více? Patří literární památky z Bosny a Hercegoviny (či analogicky z Makedonie nebo z Černé Hory) výhradně do kulturního dědictví Bosňáků (analogicky Makedonců; ČernoHORCŮ) a bosenského (analogicky makedonského; černoHORSKÉHO) jazyka? Tj. může si národ, jehož integrace a emancipace byla dokonána až koncem 20. století (u Makedonců a ČernoHORCŮ cca v jeho druhé polovině), činit zpětně nárok na to, co bylo předtím tradičně chápáno jako součást chorvatských nebo srbských dějin (resp. dějin bulharských /makedonské záležitosti/; srbských /černoHORSKÉ záležitosti/), tedy dějin národů, které se „stihly“ historicky emancipovat a dotvořit dříve, aby tak nové národní společenství „doložilo“ svou starobylost a literární tradici? Je únosné (a pokud ano, do jaké míry?) promítat současnou etnickou či jazykovou situaci do období před započítáním procesu moderní národní integrace, resp. do období před standardizací moderního spisovného jazyka takového národa? Dějiny a především současnost jihoslovanských jazyků, etnik a národů takovýchto sporných otázek přinášejí spoustu. Souvisí to s nutkavou potřebou každé národně-integrační (nacionální, nacionalistické) ideologie hledat a nacházet kulturní, a tedy duchovní spojitost s předky (pokud možno co nejstaršími), s minulostí (pokud možno co nejdávnější), s prastarým a věčně přítomným „duchem národa“, který, pokud zrovna „spí“, je potřeba „probudit“ a národ tak „obrodit“. Ideálem je pak jednota národní, náboženská, jazyková a státní (jeden národ jedné víry a jednoho jazyka sjednocený v jednom národním státě), jež ovšem může být (a často také bývá) v kolizi se stejnou koncepcí, ale jiného národa. Odborná veřejnost by v takových momentech měla být majákem, který ukazuje cestu, odhaluje a přibližuje objektivně zjištěné skutečnosti (které by u vědců různých národností zabývajících se týmiž tématy měly víceméně korespondovat) a nedovoluje s odborně ověřenými, a tím spíše i s vědecky těžko ověřitelnými fakty manipulovat dle libosti a momentálních ideologických potřeb promotérů jihoslovanských nacionalismů. Bohužel tomu tak nebývá a není, takže interpretace nejrůznějších historických i současných událostí, a to i v oblasti (socio)lingvistiky a filologie vůbec, bývá často poplatná národnosti nebo národnostním preferencím příslušného odborníka (čest výjimkám!).

§ 1.2. Tato publikace přináší nejen souhrn základních skutečností potřebných pro orientaci v problematice probírané na přednáškách, ale snaží se rovněž o poukázání na ty skutečnosti, které lze vnímat jako sporné, tj. na které není vždy jednotný názor, přičemž tato nejednotnost nepramení ani tak z možné rozdílné nebo dokonce nedostatečné odborné kvalifikace badatelů z různých jihoslovanských zemí, nýbrž

je dána spíše zakotvením dotyčného specialisty v určitém národním kolektivu (a který proto ani při své vědecké činnosti nevystupuje z jistých předem očekávaných recepčních schémat a vzorců). Orientovat se v mnoha protichůdných názorech, které jsou nadto prezentovány řadou prvotřídních akademiků a univerzitních profesorů, a tedy potvrzeny špičkovými znalci oboru s patřičným puncem, je nepochybně velmi složité. Mou snahou v těchto sporných otázkách však není být rozhodujícím arbitrem, ačkoliv svůj názor na ně jistě mám, ale spíše tyto pohledy postavit do kontrastu, aby je měl čtenář před očima. České publikace monografického charakteru, jež by podávaly popis standardizačních procesů v jihoslovanském prostoru, v podstatě neexistují. Určité informace přináší například **Karel Horálek** (*Úvod do studia slovanských jazyků*, Praha 1962 /2. vyd./) nebo **Radoslav Večerka** (*Jazyky v komparaci 2. Charakteristiky současných slovanských jazyků v historickém kontextu*, Praha 2009), ovšem v širším slavistickém i tematickém kontextu, kde se prostoru pro hlubší popis jihoslovanské problematiky zákonitě nedostává. Sociolingvistické problematice zahrnující i otázky standardizace jihoslovanských spisovných jazyků se dlouhodobě věnovali nebo věnují (včetně řady publikovaných studií) především **Sáva Heřman**, **Hana Gladkovová** /Gladkova/ (*Языковая ситуация. Истоки и перспективы /болгарско-чешские параллели/*, Praha 2002 – spoluautor Iskra Likomanovová /Likomanova/), v menší míře pak **Irena Bogoczová**, která se ovšem zaměřuje primárně na stratifikaci českého národního jazyka, nářeční problematiku Těšínska a polsko-české mezijazykové vztahy. Pozoruhodnou monografii zkoumající jeden z aspektů jazykové politiky – purismus – v chorvatštině vydala (na základě své disertační práce vedené H. Gladkovovou) **Marija Vlašićová** /Vlašić/ (*Tradicija purizma u hrvatskom jezikoslovlju*, Praha 2012). Tomu, kdo by se chtěl ovšem podrobněji a důkladněji obeznámit s historickým vývojem konkrétního národního jihoslovanského jazyka, nezbyvá, než se poohlédnout v příslušných zemích. Musí ale být připravený na to, že tamní publikace budou přinášet místní tradičně a/ nebo nacionálně podmíněné úhly pohledu, a jen málokdy, spíše výjimečně budou alespoň polemizovat s názorem konkurenčního/-ních nacionálně podmíněného/-ných úhlu/-ů pohledu (jehož/jejichž explicitním uvedením alespoň umožní, aby si čtenář sám udělal jakous-takous představu, pokud si nechce ke každému druhému polemickému tvrzení sám vyhledávat názorový kontrapunkt v jiné, v danou chvíli mu nedostupné literatuře). Přínosné jsou v tomto smyslu např. publikace *Hrvati i njihov jezik* (Barbara Oczkova, Zagreb 2010) nebo *История на българския език* (Dora Ivanova-Mirčeva – Ivan Charalampiev, Veliko Tŕrnovo 1999), třebaže ani ty svou názorovou podstatou neuhýbají z očekávaného kurzu – prochorvatského, resp. probulharského.

Předkládaný učební text je tak svého druhu prvním pokusem přiblížit studentům jihoslovanských filologií a balkanistiky na Masarykově univerzitě v komparativním

aspektu proces vývoje současných spisovných jihoslovanských jazyků, a to od cyrilometodějských počátků do počátků národněintegračních procesů.

§ 1.3. Formální náležitosti

Celý text je koncipován s primárním důrazem na časovou okolnost. Etnické pozadí jednotlivých událostí je až sekundárním principem horizontálního členění textu. Počátkem je tak doba cyrilometodějská a vytvoření prvního spisovného slovanského útvaru, staroslověnštiny. Toto nejstarší období končí přibližně v 11. století. 12. až 15. století, tedy vrcholný středověk, představuje v dějinách jihoslovanských jazyků období rozvoje písemnictví tvořeného v církevní slovanštině uzpůsobené příslušným slovanským oblastem, tj. více či méně poznamenané prvky mluveného jazyka dané oblasti (redakce, varianty či recenze církevní slovanštiny, které samy mohou vytvářet vícero typů). Existence středověkých jihoslovanských států vytvořila příznivé politické podmínky pro rozvoj vlastního národního písemnictví. 16. až 18./19. století znamená politickou nesamostatnost (jihoslovanské země se nacházejí v područí osmanské říše, uherského království, habsburské monarchie a později i benátské republiky), literární produkce je už velmi různorodá jak co do charakteru a témat, tak i co do množství nebo zájmu o jazykovou problematiku. Přelomem 18. a 19. století příručka končí, neboť poté už na slovanském jihu následuje bohatá tvorba spjatá s romantickými a národněobrozenými myšlenkami a hnutími první poloviny 19. století a tomu je podčiňena i jazykovědná produkce a standardizační motivy a snahy. Na počátku publikace také čtenář nalezne základní orientační informace o jazykové mapě Evropy, místě slovanských jazyků v rámci jazyků evropských (myšleno teritoriálně) a indoevropských (myšleno genetickolingvisticky), místě jihoslovanských jazyků v rámci slovanské jazykové větve a nakonec základní strukturní charakteristiku čtyř typologicky odlišných jihoslovanských jazyků: bulharštiny, makedonštiny, srbochorvatštiny („standardní novoštokavštiny“) a slovinštiny. Velmi stručně a jen v rámci dokreslení celého historického kontextu se v publikaci zmiňují též o praslovanštině a staroslověnštině.

§ 1.3.1. Jazyková stránka textu zohledňuje cílového čtenáře, kterým jsou studenti se znalostí různých jihoslovanských jazyků – nejčastěji jednoho či dvou, ale prakticky nikdy všech současně. Z toho důvodu jsem veškeré citace převzaté z cizojazyčné odborné literatury nebo pramenů přeložil do českého jazyka. Abych však myšlenkám neubral na autenticitě, originální znění uvádím vždy v poznámce pod čarou, s odkazem na zdroj. Pokud je už sám český překlad citátu v poznámce pod čarou (tj. jedná-li se o výrok méně důležitého charakteru), originální znění již neuvádím. Ze stejného důvodu rovněž

překládám názvy všech uvedených literárních a jiných písemných děl (graficky jsou uvedena tučnou kurzívou), přičemž v závorce za nimi je k dispozici originální název, většinou úplný (proti mnohdy zkrácenému českému – kvůli snadnějšímu zapamatování), a to v originální grafické podobě, pokud bylo dílo psáno latinkou, cyrilicí nebo řeckým písmem, resp. v současném jazyce a dle současných pravopisných norem, pokud bylo originální dílo psáno hlaholicí. Pro originální název díla nepoužívám žádné zvýraznění. Pokud je originál vícejazyčný, druhý, většinou neslovanský název uvádím v kurzívě, aby došlo k jeho lepšímu optickému odlišení od slovanského názvu díla. Jestliže se dílo v textu vyskytuje vícekrát, při dalších zmínkách je již uváděno pouze v obyčejné kurzívě. Nakonec je připojen rok napsání nebo vydání, v mnoha případech též místo vydání. V případě použití řeckých slov nebo staré církevní cyrilice provádím též transliteraci těchto písem do latinky. Totéž platí o jednorázovém použití gruzínského a arménského písma v Kapitole 3.

§ 1.3.2. Jména osobností, o kterých se v textu hovoří, systematicky zvýrazňuji tučně, kvůli lepší orientaci při jejich hledání. Pouze pokud se o nich píše na jednom místě vícekrát, nebo pokud je jméno ve tvaru posesivního adjektiva, například ve spojení s názvem určitého díla, pak je uvádím běžným způsobem. U důležitých osobností je příjmení uvedeno verzálami a celé jméno je podtrženo (např. *Primož TRUBAR*). Verzály nejsou použity u místně zpřesňujících atributů, jakýchsi „falešných příjmení“, jako např. *Evtimij Trnovský*. Ty jsou také v počestěné podobě (tedy nikoli bulh. *Tärnovski*). V popisu období po 15. století už ale používám verzály bez omezení, neboť osobností s místně zpřesňujícím atributem je v té době již velmi málo a navíc by uživatel příručky mohl nabýt nesprávného dojmu, že snad dotyčná osobnost není tak důležitá (např. *Paisij CHILENDARSKI*). Tento atribut již také ponechávám v originální podobě. Pokouším se tak i vizuálně lépe odlišit autory a osobnosti z období středověku od těch pozdějších.

§ 1.3.3. Datace. Z důvodu přesnější představy o době života zmiňovaných osobností uvádím u nich systematicky rok narození a úmrtí. Výjimku tvoří pouze ty osoby, u nichž tato data nebylo možno dohledat, anebo které nejsou pro zpracovávanou tematiku podstatné. V případě více možných konkrétních variant roku narození či úmrtí, nebo i v případě podobných kolísání u roku vydání či vzniku nějakého díla uvádím další možnosti za lomítkem, např. *1456/8* (tj. buď 1456, nebo 1458); v případě vyjádření přibližného období si vypomáhám znakem \pm , např. ± 1456 (tj. někdy kolem roku 1456 nebo třeba mezi léty 1454 až 1458); pro vyjádření nejistoty u konkrétního roku používám znak $?$ po letopočtu, např. *1456?* (tj. snad v roce 1456). V některých

případech je známa pouze časová hranice, po níž nebo před níž se časově zařazovaný údaj pravděpodobně už nemohl uskutečnit. To je v údaji vyjádřeno předložkami, např. *před 1456* nebo *po 1459*.